

ІНСТИТУТ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

В. В. Бізона, І. В. Атаманчук

Анотація. У статті наданий аналіз інституту сурогатного материнства в Україні та деяких зарубіжних країнах. Проаналізовано чинне законодавство досліджених країн. Встановлено кваліфікацію країн залежно від дозволеності сурогатного материнства. Запропонована необхідність прийняття профільного закону у сфері допоміжних репродуктивних технологій, в тому числі сурогатного материнства. В даному дослідженні використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи: аналіз та синтез, діалектичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний.

Ключові слова: сурогатне материнство, допоміжні репродуктивні технології, генетичні батьки, ембріон, донор, материнство, батьківство.

Життя людини визнається в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і інтереси дитини, народженої через програми сурогатного материнства, є не менш цінними, й потребують особливого захисту та гарантій з боку держави. Ідея цінності нового життя є достатньою мотивацією для впровадження та обґрунтування інструментів контролю над відносинами між медичними закладами, замовниками послуг сурогатного материнства (генетичних батьків) і сурогатною матір'ю.

Сурогатне материнство є єдиним способом та шансом мати свою дитину парам, які не в змозі народити самотужки. Завдяки програмі сурогатного материнства можна врятувати здоров'я та життя жінки, яка не в змозі завагітніти. Дитина, народжена іншою жінкою, генетично буде належати батькові та матері, що дає можливість вважати дитину рідною. Жінки, які стають сурогатними матерями, дають на це згоду добровільно, отже, мови про експлуатацію жінки в жодному разі не може бути. Юридичні аспекти та проблематику здійснення цього питання слід контролювати та врегульовувати як можна точніше, даючи змогу батькам та сурогатним матерям бути впевненими у своїй захищеності [1]. Одним з рішень цієї проблеми можна вважати застосування допоміжних репродуктивних технологій, в першу чергу інституту сурогатного материнства. На сьогодні характерною рисою суспільства є депопуляція, тому підвищення рівня народжуваності, в тому числі шляхом сурогатного материнства, набуває особливого значення, а, отже, потребує належного правового регулювання.

Дослідженням проблем регулювання відносин сурогатного материнства присвячені праці вітчизняних та зарубіжних спеціалістів у сфері цивільного та сімейного права, серед яких Я. І. Верес, А. П. Головащук, Н. М. Квіт, Ю. В. Коренга, О. С. Митрякова, Д. Осмоловський, А. А. Пестрикова, В. В. Самойлова, Л. Б. Ситдікова, Т. В. Сорокіна та інші. Незважаючи на велику кількість публікацій, є необхідність у подальшому дослідженні досвіду врегулювання проблеми сурогатного материнства.

Метою статті є правовий аналіз законодавчих засад, які регулюють відносини, що виникають при застосуванні сурогатного материнства, та розробленні пропозицій, спрямованих на їх удосконалення.

На думку В. В. Самойлової, сурогатне материнство – метод допоміжних репродуктивних технологій, за допомогою якого жінка на підставі взаємної домовленості з особами, що звернулися до неї за наданням вказаної послуги, проходить процедуру імплантації ембріона, створеного в результаті ЕКО, виношує дитину з метою народити та передати її цим особам [2, с. 234].

Д. Осмолівський зазначає, що з точки зору медицини сурогатне материнство передбачає перенесення ембріона в порожнину матки іншої жінки, яка є «чужою» в біологічному розумінні. При цьому ембріон, який переносили, був отриманий шляхом запліднення яйцеклітини біологічної матері спермою біологічного батька. З юридичної точки зору потрібно підкреслити, що під розумінням сурогатного материнства закон розуміє виношування дитини тільки для людей, які не можуть мати дітей, та ембріон є біологічно «чужим» для жінки, що виношує його. Порядок та умови штучного запліднення, імплантації ембріона визначено в Наказі Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» № 787 від 09.09.2013.

Отже, материнство – це фізіологічний та соціальний стан жінки з моменту зачаття до смерті дитини або смерті самої матері. Автор розкриває також зміст права на материнство, зауважуючи, що право на материнство (батьківство) не передається іншій особі, навіть з огляду на сучасні медичні технології, та не може бути еквівалентно оцінене. Це право має особливий об'єкт, яким є репродуктивна спроможність жінки.

На сьогодні в Україні законодавчу базу з регулювання відносин застосування допоміжних репродуктивних технологій, безпосередньо, сурогатного материнства, захисту прав генетичних батьків та інтересів дитини складають норми:

- Цивільного кодексу України;
- Сімейного кодексу України;
- Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України, від 09.09.2013 № 787;
- Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5.

В Україні, наразі, відсутній єдиний профільний закон, який в повній мірі врегулював би відносини сурогатного материнства з генетичними батьками та із збереженням гарантій захисту прав дітей, народжених в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. При цьому, окремі положення законодавства регулюють певні питання захисту прав дітей, народжених через сурогатне материнство та генетичних батьків. Так, Цивільний кодекс України презюмує право повнолітніх жінки або чоловіка на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій за медичними показаннями [3, ч. 7 ст. 281].

Відповідно до Сімейного Кодексу України жінці гарантується право на материнство, а чоловіку – на батьківство [4, п. 1 ст. 49, п.1 ст.50].

У ч.2 ст. 123 СК України зазначено, у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя. Отже, виключно зареєстроване у встановленому законом порядку подружжя може брати участь у відносинах сурогатного материнства. Окремі особи (чоловік або жінка) чи пари, які проживають у цивільному шлюбі, позбавлені цієї можливості.

Ч.2 ст. 139 СК України встановлює заборону на оспорування материнства у випадках, якщо було здійснено процедуру перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Стаття Основ законодавства України про охорону здоров'я передбачає, що застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умов наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці [5, ст. 48].

Питання застосування відповідних методик допоміжних репродуктивних технологій визначаються Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України [6].

Порядок застосування сурогатного материнства в Україні регулює відносини між пацієнтами (жінками, чоловіками) та закладами охорони здоров'я, які забезпечують

застосування методики допоміжних репродуктивних технологій, визначає механізм та умови застосування методики допоміжних репродуктивних технологій, та містить визначення базових термінів. Як показує практика, чинне законодавче регулювання застосування сурогатного материнства не захищає в повній мірі права та законні інтереси учасників програм сурогатного материнства. При цьому найбільшого захисту та відновлення порушених прав потребують діти, народжені завдяки таким програмам, особливо, коли мова йде, наприклад, про необхідність підтвердження законності їх походження (переважно у випадках, коли учасниками сурогатних програм є іноземці) або про запобігання виникненню ризиків торгівлі дітьми.

Питання сурогатного материнства для України є вкрай актуальним. Це пов'язано з тим, що Україна є однією з небагатьох країн, де дозволяється використання такої допоміжної репродуктивної технології, а особливості її проведення закріплені у деяких нормативно-правових актах. Умовно країни світу можна поділити на три види:

- в яких сурогатне материнство дозволено (Україна, деякі штати США, окремі штати Австралії);
- в яких сурогатне материнство не врегульовано (Чехія);
- в яких сурогатне материнство заборонено (Італія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Китай).

Загалом, у світі переважає тенденція заборони сурогатного материнства. У зв'язку з цим, а також враховуючи цінову доступність, чимало подружніх пар з країн Європи обирають саме Україну для участі у програмі сурогатного материнства. Водночас зіткнення двох протилежних режимів заборони та дозволу сурогатного материнства призводить до певних ускладнень. Основні проблеми виникають саме під час встановлення за кордоном прав генетичних батьків на дитину, яка була народжена сурогатною матір'ю.

Щодо встановлення материнства у разі заборони сурогатного материнства та у випадку народження дитини, права сурогатної матері мають переважну силу перед правами генетичної матері. Встановлення заборони на сурогатне материнство в Австрії, Болгарії, Ісландії, Японії, Сербії, Швеції, Франції, Італії, Німеччині, Португалії, Мальті, в окремих штатах США (Мічиган) здійснено з етичних мотивів, зокрема – з метою уникнути перетворення дітей на товар.

У разі коли сурогатне материнство дозволено, то у випадку народження дитини, права генетичної матері мають перевагу над правами сурогатної матері у Литві, Люксембурзі, Польщі, Румунії, Словаччині. В Грузії, Україні, Білорусії, Російській Федерації, Казахстані, Австралії (частково) та Індії дозволене комерційне сурогатне материнство, шляхом укладення договорів, які передбачають, що одна сторона надає послуги (запліднення, виношення та народження дитини), а інша – зобов'язана оплатити надання таких послуг та отримати на виховання після народження таку дитину.

У Греції, Швейцарії, Іспанії, Норвегії, Великій Британії, Ізраїлі сурогатне материнство дозволено лише на безоплатній основі – *altruistic surrogacy* (можуть оплачуватися витрати у зв'язку з вагітністю, однак не за надання послуги «передачі дитини» від сурогатної матері до замовників).

У Канаді дозволено сурогатне материнство, однак, якщо жінка вирішить залишити дитину собі, попередні домовленості щодо передання дитини такою сурогатною матір'ю анулюються.

В Ізраїлі, наприклад, можуть бути сурогатними матерями лише жінки, які відповідають наступним вимогам:

- вік від 22 до 38 років;
- максимальна кількість пологів не повинна перевищувати трьох;
- наявність власної здорової дитини;
- на момент прийняття рішення про укладення договору про сурогатне материнство жінка не може знаходитися в складних життєвих ситуаціях (розлучення, важке матеріальне становище, втрата чи важка хвороба одного з членів родини).

У Греції для того, аби договір між генетичними батьками та сурогатною матір'ю був законним, є необхідним отримання судового дозволу на проведення такої процедури. У США відносини сурогатного материнства регулюються договором, укладеним між сторонами, але такий договір має бути схвалений судом. У випадку відсутності схвалення судом, – батьківські права залишаються сурогатній матері. У Нідерландах заборонена реклама сурогатного материнства, пропозиції послуг сурогатних матерів. Згідно із законодавчим регулюванням Нідерландів повинні існувати докази, що в жінки є серйозна медична хвороба, що й є причиною виникнення відносин сурогатного материнства. Генетичний матеріал повинен надійти від обох майбутніх батьків. Сурогатна матір повинна бути особисто знайомою з майбутніми батьками, а також мати власну сім'ю. Сурогатна матір не має юридичного обов'язку віддати дитину, а майбутні батьки – прийняти її. Право забрати таку дитину майбутнім батькам може бути здійснено за умови згоди як сурогатної матері, так і батьків, а також, якщо дитині не виповнилось ще 6 місяців, – майбутні батьки можуть забрати таку дитину лише за згодою Ради з догляду і захисту дітей.

У Бельгії, Ірландії, Фінляндії, Кіпрі, Чехії, Угорщині, Данії, Естонії, Латвії сурогатне материнство не регламентується законом.

До прикладу, у Фінляндії за умови, що дитина народжена за допомогою сурогатного материнства з використанням генетичного матеріалу батьків – замовників, – матір'ю дитини автоматично вважатиметься сурогатна матір дитини.

У зв'язку із заборонаю сурогатного материнства в окремих державах популярним є так званий репродуктивний туризм. Відомою сьогодні є практика, коли подружжя, які планують стати батьками, подорожують в іншу країну з метою отримати послуги сурогатної матері. Це зумовлено тим, що, для прикладу, у їхній країні заборонено сурогатне материнство, а в іншій – дозволено, в іншій країні така послуга є дешевшою, вищі стандарти послуг, гарантія конфіденційності, пришвидшена процедура оформлення послуг сурогатної матері тощо.

У деяких державах встановлені певні законодавчі обмеження з метою протидії такому репродуктивному туризму. Наприклад, у Греції сторонами договору про сурогатне материнство можуть бути лише особи, які мають грецьке громадянство.

В Україні закріплена презумпція батьківства генетичних батьків, які є замовниками програми сурогатного материнства. Проблеми із встановленням походження дітей виникають, коли замовниками сурогатних програм стають іноземці, в державах походження яких сурогатне материнство заборонено повністю або визнання батьківства в таких випадках можливе лише через процедуру усиновлення. Трапляються випадки, коли уряди іноземних держав не визнають державну реєстрацію народження дітей, проведену органами державної реєстрації актів цивільного стану України, та вимагають підтвердження батьківства в судовому порядку.

Важливим питанням, що потребує окремого розгляду при встановленні походження дитини в реаліях сьогодення, є проблема встановлення походження дітей при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій. На жаль, темпи впровадження цих методів у повсякденну медичну практику випереджає розвиток правової бази в цій області, внаслідок чого виникає безліч проблем юридичного, етичного та медичного характеру. Визначення походження дітей слід розуміти як інститут сімейного права і як спосіб захисту прав дитини. Зокрема, як інститут сімейного права це – сукупність юридичних норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з визначенням походження дитини та захисту прав дитини. Під терміном «походження дітей» слід розуміти їх кровне (біологічне) походження від конкретних чоловіка і жінки, зареєстроване в органах реєстрації актів цивільного стану з дотриманням певного порядку. Отже, сьогодні ми можемо говорити не лише про генетичне походження, а й про соціальне (концепція соціального батьківства і материнства), що знайшло підтвердження і у сімейному законодавстві (ст. 123 СК України).

Слід відмітити наступні міжнародні акти, які важливі при регулюванні відносин сурогатного материнства та захисту прав генетичних батьків та інтересів дитини:

- Конвенція ООН про права дитини;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права;

- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок;
- Європейська конвенція про усиновлення дітей.

Базові положення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини покладені в основу багатьох рішень ЄСПЛ, у тому числі шляхом застосування статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Врахування практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних з репродуктивними правами, є необхідним у разі надання правової допомоги іноземним громадянам для повного з'ясування правових наслідків застосування сурогатного материнства та можливості виникнення труднощів при поверненні в державу походження після народження дитини.

Сьогодні на порядку денному наріла необхідність визначити, яку позицію має зайняти Україна у даному питанні:

- заборонити сурогатне материнство;
- дозволити лише альтруїстичне сурогатне материнство;
- дозволити як альтруїстичне, так і комерційне сурогатне материнство.

Відповідь на це питання є необхідною в першу чергу для захисту прав дитини, жінок, які виконують функції сурогатної матері, потенційних батьків, – та для держави в цілому для вироблення єдиного законодавчого регулювання сурогатного материнства.

Щодо реєстрації дитини, то запис про сурогатну матір робиться саме у актовому записі, натомість у свідоцтві про народження цієї відмітки немає. У свідоцтві про народження зазначаються відомості виключно про генетичних батьків.

Таким чином, враховуючи законність програми сурогатного материнства в Україні, не має виникати труднощів у вчиненні актового запису про народження та під час отримання українського свідоцтва про народження дитини. Але виникає складність.

В більшості іноземних країн, в яких сурогатне материнство заборонено, такі свідоцтва про народження не визнаються. Для прикладу, відповідно до Закону Швейцарії про міжнародне приватне право, рішення, прийняте за кордоном, не визнається в Швейцарії, якщо визнання буде несумісним із публічною політикою країни. Враховуючи те, що у Конституції Швейцарської конфедерації донорство ембріонів і всі види сурогатного материнства заборонені, у Швейцарії не визнаються свідоцтва про народження, у яких матір'ю зазначається особа, яка не народжувала. За цивільним законодавством Швейцарії матір'ю вважається жінка, яка народила дитину [7, п.«d» ст.119]. Подібна норма міститься у законодавчих актах Німеччини та Франції.

У рішеннях від 26.06.2014 р. у справі «Меннессон проти Франції» [8] та у справі «Лабассе проти Франції» [9], Європейський суд з прав людини конкретно визначив, що кожна країна має право заборонити сурогатне материнство на її території. Однак суд також визнав, що заборона сурогатного материнства не може негативно впливати на дітей, народжених у такий спосіб за кордоном. У цьому контексті суд висловив позицію, що країни, в яких сурогатне материнство заборонене, повинні визнати родинний зв'язок між дітьми, народженими від сурогатної матері за кордоном, та їхніми генетичними батьками, інакше відбуватиметься порушення прав дітей на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Отже, в Україні сурогатне материнство дозволяється але повністю нормативно не врегульовується. Після народження дитини іноземні біологічні батьки отримують свідоцтво про народження, в яке вносяться їхні данні. Після цього іноземних генетичних батьків, які бажають повернутися з дитиною в країну, де сурогатне материнство забороняється, чекає тривала процедура, пов'язана із встановленням родинного зв'язку, усиновленням (прийняттям) генетичною матір'ю дитини свого чоловіка. Також відсутнє визначення «сурогатного материнства», яке необхідно закріпити на законодавчому рівні. Беззаперечно важливим є необхідність прийняття профільного закону у сфері допоміжних репродуктивних технологій, в т.ч. сурогатного материнства. Однак, задля правового забезпечення інтересів дитини та вирішення актуальних проблем використання допоміжних репродуктивних технологій недостатньо окремих інструментів, як то прийняття спеціального закону, а необхідна цілісна діюча правова концепція.

Аннотация. В статье предоставлен анализ института суррогатного материнства в Украине и некоторых зарубежных странах. Проанализировано действующее законодательство исследованных стран. Установлено квалификацию стран в зависимости от дозволенности суррогатного материнства. Предложенная необходимость принятия профильного закона в сфере вспомогательных репродуктивных технологий, в том числе суррогатного материнства. В данном исследовании использовались как общенаучные, так и специальные методы: анализ и синтез, диалектический, сравнительно-правовой, логико-юридический.

Ключевые слова: суррогатное материнство, вспомогательные репродуктивные технологии, генетические родители, эмбрион, донор, материнство, отцовство, права.

Abstract. The article provides an analysis of the institution of surrogacy in Ukraine and some foreign countries. The current legislation of the studied countries has been analyzed. The qualifications of countries have been established depending on the permissibility of surrogacy. The proposed necessity of adopting a profile law in the field of assisted reproductive technologies, including surrogacy. In this study, both general scientific and special methods were used: analysis and synthesis, dialectical, comparative legal, logical and legal.

Key words: surrogacy, assisted reproductive technologies, genetic parents, embryo, donor, motherhood, paternity, rights.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Осмоловський Д. Проблеми здійснення суррогатного материнства. *Підприємство, господарство і право*. 2017. Вип. 5. С. 38–40.
2. Самойлова В. В. Суррогатное материнство как правовой институт. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 4. С. 234–236.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. (Із змінами).
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. ст. 135. (Із змінами).
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4, ст.19. (Із змінами).
6. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09 вересня 2013 р. № 787. 2013. *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 82. Ст. 3064. (Із змінами).
7. Союзная конституция Швейцарской Конфедерации. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss--r.htm.
8. MENNESSON V. FRANCE. Скарга № 65192/11. URL: <https://archive.crin.org/en/library/legal-database/mennesson-v-france.html>.
9. LABASSEE V. FRANCE. Скарга № 65941/11. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,53b678b74.html>.

УДК 342.9; 343.85

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ ТА НАУКИ

А. А. Буравська, І. В. Стаднік

Анотация. Стаття присвячена дослідженню проблематики академічної доброчесності у системі правових засобів протидії корупції. Методологічну основу дослідження складає низка загальнонаукових та приватно-наукових методів, зокрема порівняння, узагальнення, діалектичний, формально-юридичний метод, а також метод системного та комплексного аналізу. Особливу увагу приділено спільності об'єктів академічної доброчесності та протидії корупції у сфері освіти та науки. Проаналізовано стан законодавства у сфері забезпечення академічної доброчесності. Уточнено місце і роль академічної доброчесності у системі правових засобів протидії корупції. Запропоновано активізувати на державному рівні співпрацю між Національним агентством з питань запобігання корупції та Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти щодо протидії корупції у сфері освіти та науки та забезпечення академічної доброчесності.

Ключові слова: академічна доброчесність; корупція у сфері освіти та науки; заклади вищої освіти.

Вступ. Однією з нагальних проблем в сфері освіти і науки є корупція, оскільки, як свідчать опитування, 74,6 % респондентів стикалися з різними формами її прояву у вищих навчальних закладах [1], що негативно впливає на правову культуру майбутніх випускників